

Частина перша

Розділ перший.

Як було скосно злочини

— Уявіть, що колись я опинився з ним віч-на-віч, просто на території Франції!

Елізабет поглянула на Поля Дельроза з ніжним виразом обличчя жінки, яка нещодавно вийшла заміж і захоплюється будь-яким словом свого коханого.

— Ви бачили Вільгельма II у Франції? — поцікавилася вона.

— Я бачив його на власні очі, й не можу забути жодної анінайменшої обставини цієї зустрічі. Хоча з того моменту минуло багато часу...

Він заговорив із раптовою серйозністю, ніби цей спогад пробудив у його пам'яті найгнітючіші думки. Елізабет попросила чоловіка:

— Полю, розкажіть мені про це детальніше, гаразд?

— Звісно ж, я вам розповім, — сказав він. — До того ж, хоча у ті часи я був ще дитиною, ця подія настільки трагічно переплелася з моїм життям, що я не можу не довірити вам усіх її подробиць.

Вони зійшли з потяга, який зупинився на станції Корвіньї, кінцевому пункті місцевої залізничної лінії, що починалася від столиці, перетинала долину ріки Лізерон¹ і закінчувалася за шість льє до кордону біля маленького лотаринзького міста, яке Вобан² оточив, як він писав у своїх «Мемуарах», «найдосконалішими равелінами, які лишень можна собі уявити».

¹ Лізерон — річка, що протікає територією сучасного французького департаменту Шер, притока річки Вовіз.

² Вобан, Себастьян ле Претр — найвизначніший французький військовий інженер XVIII століття, маршал Франції, відзначився мистецтвом будувати неприступні фортеці. Був також відомий як письменник і мемуарист.

На вокзалі було надзвичайно людно. Впадала у вічі величезна кількість солдатів та офіцерів. Безліч подорожніх — сімей буржуа, селян, робітників, відпочивальників із сусідніх курортних містечок — для яких Корвіньї слугував транспортним вузлом, юрмилися на пероні посеред купи багажу і пакунків, очікуючи чергового потяга до столиці.

Це був останній четвер липня ¹, наступного дня мали оголосити мобілізацію. Елізабет занепокоєно притулилася до чоловіка.

— Ох! Полю, — сказала вона, затремтівши, — хоч би не було війни!..

— Війна? Що за дивна ідея!

— Але всі ці люди, які виїжджають, усі ці сім'ї, які намагаються поїхати подалі від кордону...

— Це ще нічого не доводить...

— Ні, але ж ви нещодавно читали про це у газетах. Новини дуже лихі. Німеччина готується до війни. Вона все обдумала заздалегідь... Ах! Полю, а якщо нам доведеться розлучитися!.. І потім, я вже нічого не знатиму про вас... і потім, якщо вас поранять... і потім, якщо...

Він стиснув її руку.

— Не бійтеся, Елізабет. Нічого такого не станеться. Щоб розпочалася війна, хтось має її оголосити. Що за божевільний, одіозний злочинець, посміє зараз узяти на себе таке огидне рішення!

— Я не боюся, — сказала вона, — і я навіть впевнена, що була б дуже мужньою, якби вам довелося піти на війну. Тільки... тільки, щодо нас це було б жорстокіше, ніж щодо багатьох інших. Лише подумайте, мій любий, ми одружилися лише сьогодні вранці.

При згадці про цей зовсім недавній шлюб вона відчула велику та глибоку радість, і її гарне біленьке обличчя, оточене ореолом золотих кучерів, освітілося ясною довірливою усмішкою. Вона прошепотіла:

— Ми одружилися сьогодні вранці, Полю... Отже, ви розумієте, як мало щастя я поки що зазнала.

Раптом увесь натовп зворохобився. Всі подалися до виходу з вокзалу. Там генерал у супроводі двох старших офіцерів прямував до свого автомобіля. Залунала військова музика: по Вокзальній вулиці промарширував батальйон егерської піхоти ². За ними простувала, очолювана артилеристами, кавалькада з шістнадцятьох коней, що тягнули величезну

¹ 28 липня 1914 року розпочалася Перша світова війна.

² Підрозділ легкої піхоти.

гармату, силует якої, попри громіздкий лафет, здавався дуже легким завдяки надзвичайній довжині ствола. А ще далі сунула череда волів.

Полю не вдалося знайти носія, тож він стояв на тротуарі з двома до-
рожніми торбами в руках, коли чоловік у шкіряних гетрах, одягнений
у великі зелені оксамитові бриджі та мисливську куртку з роговими
гудзиками, підійшов до нього і, знявши шапку, промовив:

— Месьє Поль Дельроз, чи не так? Я управитель замку...

У нього було енергійне та відверте обличчя, шкіра загрубіла від
сонця й холоду, сиве волосся і той дещо суворий вигляд, який іноді
мають старі слуги, коли їхня посада передбачає повну незалежність.
Вже сімнадцять років він жив у маєтку графа д'Андевілля, батька Елі-
забет, — величезному володінні Орнекен, розташованому неподалік від
Корвіньї, й управляв ним.

— О, то це ви, Жероме, — вигукнув Поль. — Дуже добре. Бачу, ви
отримали листа від графа д'Андевілля. А наші слуги вже прибули?

— Усі троє прибули сьогодні вранці, месьє, і вони трохи допомогли
нам із дружиною навести лад у замок, щоб гідно прийняти месьє та
мадам.

Він окремо привітав Елізабет, яка сказала:

— Отже, ви впізнаєте мене, Жероме? Так давно я тут не була!

— Мадемуазель Елізабет було чотири роки, коли вона поїхала. Для
моєї дружини і для мене було гірко дізнатися, що ані мадемуазель не
повернеться до замку... ані монсеньйор граф. Це все через спогади про
його бідну померлу дружину. А що, монсеньйор граф не завітає сюди
хоч ненадовго цього року?

— Ні, Жероме, я так не думаю. Незважаючи на те, що минуло стільки
років, мій батько все ще дуже сумує.

Жером узяв торби і поклав їх у ландо, замовлене в Корвіньї, яке мало
їхати першим. Щодо великого багажу, то управитель мав намір забрати
його пізніше на візку з ферми. Погода була чудова, і з цієї причини верх
ландо був відкинутий. Поль із дружиною усілися.

— Дорога не дуже довга, — сказав управитель. — Чотири льє... Але
вона йде вгору.

— А в якому стані замок? Він хоч трохи придатний для прожи-
вання? — спитав Поль.

— Аякже! Правда, цей замок довго не був заселений, але месьє усе
побачить. Ми зробили що тільки могли. Дружина така рада, що господарі

приїхали!.. Вона зустріне мадам і месьє при вході. Я попередив її, що месьє і мадам будуть там о шостій тридцять, чи о сьомій...

Коли ландо від'їхало від вокзалу, Поль сказав дружині:

— Хороший чоловік, цей управитель. Але він не з тих, кому вдається часто поспілкуватися з ким-небудь. Він якийсь пригальмований...

Дорога круто підіймалася на висоти Корвіньї. У місті вона слугувала головною магістраллю, проходячи по центру між подвійним рядом великих магазинів, дрібних крамниць, громадських установ і готелів. Іноді зустрічалися незвичні для цієї тихої провінції натовпи. Потім дорога стала спускатися донизу, минаючи старовинні bastions Вобана. Далі вона з невеликими поворотами перетинала долину, праворуч і ліворуч якої домінували два форти — Маленький і Великий Йонаси.

Їдучи звивистою дорогою, що петляла серед вівса та пшениці, під тінистими арками, утвореними рядами тополь, Поль Дельроз знову повернувся до історії зі свого дитинства, яку обіцяв розповісти Елізабет.

— Як я вже казав вам, Елізабет, ця історія пов'язана з жахливими подіями, і настільки тісно, що вона стала в моїй пам'яті єдиним цілим із цією трагедією. Про цю драматичну подію багато торочили у ті часи. Ваш батько, який, як вам відомо, був другом мого батька, дізнався про неї з газет. Якщо він вам нічого не розповідав, то це було на моє прохання, оскільки я хотів бути першим, хто розповість вам про ці речі... такі болісні для мене.

Їхні руки поєдналися. Поль знав, що кожну його фразу дружина сприйматиме зі щирим співчуттям. Трохи помовчавши, він продовжив:

— Мій батько був одним із тих людей, які викликають симпатію, навіть прихильність у всіх, хто з ним спілкувався. Він був щедрою людиною, палким ентузіастом, був сповнений душевного благородства та гарного гумору, завжди радіючи усім добрим справам і прекрасним речам; він любив життя і насолоджувався ним із якимось поспіхом. У сімдесятому році, будучи добровольцем, заслужив на полі бою нашивки лейтенанта. Героїчне життя солдата настільки відповідало його натурі, що він завербувався вдруге, щоб воювати у Тонкінській затоці¹, а потім утретє, при підкоренні Мадагаскару². З останньої кампанії батько

¹ Придушення французами повстання прихильників незалежності В'єтнаму, яке відбулося під час франко-китайської війни 1884 року.

² Війни 1883–1896 років між Францією та мадагаскарським королівством Імерина, що призвело до окупації французами Мадагаскару й утворення там колонії.

повернувся у чині капітана і навіть став кавалером ордена Почесного легіону. Він відразу ж одружився. Через шість років став удівцем.

Коли моя мати померла, мені не було й чотирьох літ. Батько завжди оточував мене ніжністю, і вона зробилася ще дужчою, оскільки смерть дружини жорстоко вразила його. Він сам намагався керувати моєю освітою. З фізичної точки зору зробив усе можливе, щоб розвинути мою підготовку і зліпити з мене сильного і мужнього хлопця. Щоліта ми їздили на море, а взимку — у засніжені та вкриті льодом гори Савої. Я любив його всім серцем. Навіть сьогодні не можу думати про нього, не відчуваючи палкої любові.

Коли мені виповнилося одинадцять років, ми з ним вирушили у подорож Францією. Цю мандрівку він довго відкладав, тому що бажав, аби ми зробили це вкупі, а я досяг саме того віку, коли міг би повністю збагнути значення цієї подорожі. Це було своєрідним паломництвом до тих самих місць і дорогами, де він колись воював у ті страшні роки.

Його оповіді про ті битви, що закінчилися найжахливішою національною катастрофою, залишили у моїй душі глибокі враження. На берегах Луари, на рівнинах Шампані, у долині Вогезів, а особливо у селищах Ельзасу я проливав сльози і бачив, як такі самі сльози котяться по батькових щоках! З якими наївними сподіваннями я увесь тремтів, слухаючи його слова, сповнені надії!

— Полю, — казав він мені, — не сумніваюся, що одного дня ти опишишся віч-на-віч із тим самим ворогом, з яким і я бився. Відтепер, попри всі гарні балачки про умиротворення, які ти ще можеш почути, не переставай ненавидіти цього ворога з усією ненавистю, на яку лишень ти здатен. Що б там не казали, він залишається варваром, гордовитим хижаком, що жадає крові та здобичі. Він уже нас розчавив одного разу, і він не заспокоїться, поки не розчавить нас знову й остаточно. У цей день, Полю, згадай кожен наш крок, який ми пройшли тут разом. Шлях, яким підеш ти, — я впевнений — буде шляхом перемоги. Але не забувай ані на хвилину цих назв, Полю, і нехай радість тріумфу ніколи не зітре їх із твоєї пам'яті — цих назв, які бринять болем і приниженням: Фрешвіллер, Марс-ля-Тур, Сен-Пріва¹ та багато інших! Не забувай про них, Полю...

Потім він усміхнувся і додав:

¹ Місця, де відбувалися бої часів франко-прусської війни 1870–1871 років.

— Проте, чого я маю хвилюватися? Він сам, цей ворог, нестиме усю відповідальність за розпалювання ненависті у серцях тих, хто забув, і тих, хто ще з ним не зустрівся. Хіба він може змінитися? Ти побачиш, Полю, ти ще побачиш. Все, що тобі кажу, не може передати усієї жахливої реальності. Це не люди, це монстри.

Поль Дельроз замовк. Дружина запитала його трохи сором'язливо:

— Вважаєте, що ваш батько абсолютно не мав рації?

— Можливо, на батька впливали спогади, які були ще надто свіжі. Я багато подорожував Німеччиною, навіть жив там, і вважаю, що настрої людей у цій країні вже не такі, як раніше. До того ж, зізнаюся, мені іноді важко збагнути слова мого батька... Проте... проте вони мене дуже часто непокоять. А на додаток те, що сталося потім... це було так дивно!

Ландо сповільнило хід. Дорога плавно піднімалася на один із пагорбів, що височіли над долиною Лізерону. Сонце схилялося над Корвіньї. Назустріч їхав диліжанс, навантажений багажем, потім два автомобілі, переповнені мандрівниками та їхніми валізами. А полем проскакав кавалерійський загін.

— Пройдімося, — запропонував Поль Дельроз.

Вони вийшли і пішли услід за ландо. Поль продовжив свою розповідь:

— Те, що маю розповісти вам, Елізабет, постає в моїй пам'яті у вигляді окремих, але дуже точних подробиць, які вириваються ніби з густого туману, де я майже нічого не можу розрізнити. Я заледве пригадую, що якась частина нашої подорожі була завершена, і ми мали їхати зі Страсбурга у бік Шварцвальду¹. Чому ми змінили свій маршрут? Я не знаю. Пригадую лишень, що одного ранку ми сіли на вокзалі Страсбурга у потяг, який прямував до Вогезів... так, справді, до Вогезів. Батько все читав і перечитував листа, котрого щойно отримав і котрий, здавалося, його втішив. Можливо, цей лист змінив його плани? Цього не знаю. Дорогою ми пообідали. Була спека, яка віщує грозу, і я заснув. Тож запам'ятав лише головну площу маленького німецького містечка, де ми взяли напрокат два велосипеди, залишивши валізи у камері схову... І тоді... як це все заплутано!.. ми їхали через якісь місця, щодо яких у мене взагалі не залишилося жодних вражень. В якийсь момент батько сказав мені: «Дивись, Полю, ми переходимо кордон... ось ми знову у Франції...».

¹ Гірський масив у Німеччині, у сучасній землі Баден-Вюртемберг.

Пізніше — через скільки ж це було часу?.. — він зупинився, щоб запитати дорогу у селянина, який показав йому короткий шлях через ліс. Але що це був за шлях? І який був напрямок? У моєму мозку щодо цього залишилася якась непроникна темрява, де мої думки та згадки просто поховані.

Раптом ця темрява розсіюється і я бачу, — просто з дивовижною чіткістю — галявину, високі дерева, мох, схожий на оксамит, і стару каплицю. Увесь цей пейзаж великими і все помітнішими краплями став заливати дощ, і батько сказав мені: «Сховаймося, Полю».

Його голос, він і досі лунає в моїй голові! Ось я опиняюся біля цієї маленької каплиці з позеленілими від вогкості стінами! Позаду, трохи вище нас, лежить дах хору, і ми ставимо в це укриття свої велосипеди. І саме тоді зсередини каплиці до нас долинули звуки розмови, а ще ми почули скрипіння дверей, що відсувалися вбік.

Хтось вийшов і сказав німецькою: «Тут нікого немає. Потрібно поспішати».

У цей самий момент ми обходили каплицю з наміром увійти через ці двері, і сталося так, що мій батько, котрий ішов першим, раптом опинився перед чоловіком, який, вочевидь, і розмовляв німецькою.

Вони обоє зробили однаковий відрух; незнайомиць виглядав дуже пригніченим цією зустріччю, а мій батько — надзвичайно приголомшеним. Може, секунду чи дві вони стояли нерухомо один навпроти одного. Я почув, як батько прошепотів: «Як це можливо? Імператор...».

Я сам був здивований цими словами, але оскільки часто бачив портрет кайзера, то не міг сумніватися: чоловік, який стояв там, перед нами, був ніким іншим, як самим імператором Німеччини.

Імператор Німеччини у Франції! Чоловік швидко опустив голову, а потім підняв аж до похилених полів свого капелюха комір широкого оксамитового плаща. Він обернув голову в бік каплиці. Звідти вийшла жінка, а за нею якийсь чоловік, на якого я ледь глипнув, — це був хтось на кшталт слуги. Жінка була висока, ще молода, доволі гарна брюнетка.

Імператор міцно схопив її за руку і потяг геть, промовляючи гнівним голосом слова, які ми не могли розрізнити. Вони пішли стежкою, якою ми прийшли сюди і яка вела до кордону. Слуга кинувся бігом до лісу, щоб їх випередити.

— Ця пригода справді дивна, — сказав, посміхаючись, батько. — Якого дідька Вільгельм II так ризикує? Та ще й серед білого дня!

Може, ця каплиця є цікавою з художньої точки зору? Ходімо, Полю, побачимо.

Ми увійшли. Лише трохи денного світла проникало крізь чорний від пилу і павутиння вітраж. Але цього слабенького денного світла було достатньо, щоб ми побачили приземкуваті стовпи та голі стіни, — коротко кажучи, там, здавалося, не було нічого, що заслуговувало на честь імператорського візиту, про що й свідчив вираз обличчя мого батька, який додав:

— Либонь, Вільгельм II приїхав поглянути на цю каплицю інкогніто, як турист, задля пригоди, і він тепер дуже роздратований, що ми застали його зненацька. Можливо, жінка, яка його супроводжує, запевнила, що немає жодного ризику. Тому він так розлютився і вичитував їй.

— Знаєте, Елізабет, чи не дивно, що всі ці маленькі факти, які насправді не мають жодного значення, були відносно важливими для дитини мого віку, і я чітко їх запам'ятав, тоді як стільки інших, істотніших речей, не закарбувалися в моїй пам'яті? Проте я розповідаю вам те, що було, оскільки бачив це на власні очі й чув на власні вуха. І зараз, коли це кажу, я все ще так виразно бачу той момент: коли ми виходили з каплиці, супутниця імператора повернулася і поспішними кроками перетнула галявину. Я почув, як вона каже моєму батькові:

— Чи можу попросити вас про послугу, мес'є?

Вона засапалась. Імовірно, їй довелося бігти. І відразу ж, не чекаючи відповіді, вона додала: «Особа, яку ви зустріли, хотіла б побалакати з вами».

Незнайомка дуже добре розмовляла французькою, без анінайменшого акценту.

Мій батько вагався. Але це вагання, здається, обурило жінку, ніби вона сприйняла його нерішучість, як немислиму образу щодо персони, котра її прислала. Вона заявила різким тоном:

— Вважаю, що ви не маєте наміру відмовитися!

— А чому б і ні? — відповів мій батько, і я відчув нетерпіння в його голосі. — Я не потерплю жодних наказів.

— Це не наказ, — сказала вона, ледь стримуючи себе, — це побажання.

— Гарзд, я погоджуюся на розмову. Пекажіть цій персоні, що я до її послуг і чекатиму її тут.

Дама навіть обурилася:

— Але ж ні, ні, це ви маєте...

— Мабуць, це мене й непокоіть, — голосно вигукнув батько, — і без сумніву, коли я перетну кордон, на мене чекатимуть! На жаль, мадам, це крок, на який я не піду. Ви можете переказати цьому чоловікові, що якщо він боіться необережності з мого боку щодо вашої зустрічі, то може бути абсолютно спокійним. Нумо, Полю, нам потрібно йти.

Він зняв капелюха і вклонився незнайомій жінці. Але вона перегорювала йому дорогу.

— Ні, ні, ви маєте мене послухати. Ви пообіцяли бути обережним, і вважаєте, що цього достатньо? Ні, ми повинні завершити це так чи інакше, і ви маєте визнати...

Решту її слів я не розчув. Вона стояла перед моім батьком розпашіла і ворожа. Гарні риси її обличчя набули такого лютого виразу, що це змусило мене злякатися. Ах! Як я цього не передбачив відразу?.. Але я був таким юним! А те, що трапалося потім, сталося так блискавично!.. Підійшовши до мого батька, вона змусила його, так би мовити, відступити у кут, аж до підніжжя великого дерева, праворуч від каплиці. Вони обоє спілкувалися на підвищених тонах. Раптово жінка зробила загрозливий жест. Батько розсміявся у відповідь. І відразу ж різко блимнуло лезо ножа — я раптом побачив його світло посеред сутінків — і вона вдарила його просто в груди, двічі... двічі, так, просто в груди. Батько впав.

Поль Дельроз зупинився, увесь блідий — так на нього вплинули спогади про цей злочин.

— Ох! — загинаючись, промовила Елізабет, — вашого батька вбили... Мій бідний Полю, мій бідний друже...

Вона продовжила, важко хекаючи від жаху:

— А що з вами сталося, Полю? Ви заволали?..

— Я залементавав, я кинувся до нього, але безжальна рука схопила мене. Це був той чоловік, слуга, який вибіг із лісу і схопив мене. Я бачив, як він підняв ніж над моєю головою. Я відчув жакливий удар у плече. Тоді впав і я.

Зміст

Частина перша	5
Розділ перший. Як було скоєно злочин.....	5
Розділ другий. Зачинена кімната	14
Розділ третій. Наказ про мобілізацію.....	24
Розділ четвертий. Лист від Елізабет	37
Розділ п'ятий. Селянка з Корвініні.....	49
Розділ шостий. Що побачив Поль у замку Орнекен	61
Розділ сьомий. Н. Е. R. M.....	70
Розділ восьмий. Щоденник Елізабет	82
Розділ дев'ятий. Син імператора	92
Розділ десятий. Уламок снаряда 75-го чи 155-го калібру?.....	102
Частина друга.....	109
Розділ перший. Нещасний... Ізер	109
Розділ другий. Майор Герман	118
Розділ третій. Будинок поромника	128
Розділ четвертий. Найвище досягнення «культюр»	142
Розділ п'ятий. Принц Конрад розважається	154
Розділ шостий. Боротьба, яка здавалася неможливою	167
Розділ сьомий. Право переможця	179
Розділ восьмий. Контрфорс № 132	189
Розділ дев'ятий. Гогенцоллерн	200
Розділ десятий. Дві страти	213